

Stane Okoliš*

Ustanovitev normalke v Ljubljani in širjenje javne osnovnošolske mreže na Kranjskem

Establishment of the Ljubljana Normal School and Expansion of the Public Primary School Network in Carniola

Izvleček

Z uvedbo centralno vodenega osnovnošolskega sistema, ki ga je uzakonila Splošna šolska naredba (1774), je posebno nalogo pri njegovi vzpostavitvi, vzdrževanju in razvoju dobila normalka. Po vzoru normalke na Dunaju (1771), po kateri so se ravnale normalke v vseh glavnih mestih habsburških dednih dežel, je bila tudi normalka v Ljubljani (1773) ustanovljena kot glavna vzorčna šola (Musterhauptschule) za vse druge osnovne šole na Kranjskem. Normalka je bila temelj, na katerem je državna šolska uprava gradila javni šolski sistem, hkrati pa tudi njegova hrbtenica, ki je različne dele sistema povezovala v nedeljivo celoto. Ker so terezijansko šolsko reformo začeli pri učiteljih, so normalke takoj prevzele tudi skrb za njihovo izobraževanje. Deželna oblast je morala za delovanje normalke zagotoviti dovolj trdnih javnofinančnih virov, saj je bil od nje odvisen obstoj sistema. Celotno osnovno šolstvo v 18. stoletju se zato imenuje tudi normalno šolstvo (Normalschulwesen).

Abstract

With the introduction of the centrally administered primary school system, which was enacted by the General School Ordinance (1774), the normal school was given a special role in its establishment, maintenance, and development. Following the example of the Vienna Normal School (1771), which was followed by normal schools in all the capitals of the Habsburg hereditary lands, the Ljubljana Normal School (1773) was also established as the main model school (Musterhauptschule) for all other primary schools in Carniola. The normal school was the foundation on which the public school system was built by the state school administration, and also its backbone, connecting the various parts of the system into an indivisible whole. Since the Theresian school reform started with the teachers, the normal schools immediately took over the care of their education. The provincial authorities had to provide the normal school with sufficient and stable public funding, as the existence of the system depended on it. This is why the whole of 18th-century primary education is also known as normal education (Normalschulwesen).

* Mag. Stane Okoliš, direktor Slovenskega šolskega muzeja, e-pošta: stane.okolis@solskimuzej.si

Ključne besede: normalka, normalno šolstvo, glavna vzorčna šola, splošni šolski red, izobraževanje učiteljev

Keywords: normal school, normal education, main model school, General School Ordinance, teacher education

Razsvetljena absolutistična oblast v habsburški monarhiji je osnovnošolsko reformo in vzpostavitev centralno vodenega državnega šolskega sistema zgradila na normalki, ki je raznoliko področje nižjega šolstva združevala v enovito celoto. Kot vzorčna glavna šola je bila izhodišče in nosilka reforme, postala pa je tudi hrbtenica sistema, ki ga prej še ni bilo, ker so obstajale le redke med seboj nepovezane šole. Njena vloga je bila zlasti na začetku za izvedbo osnovnošolske reforme nenadomestljiva. Ob vzpostavljanju šolskega sistema in širitvi osnovnošolske mreže je normalka neposredno vezana tudi na uvajanje nove učne metode in na izobraževanje učiteljev.

Dunajska normalka vzorec za normalke in celotno normalno šolstvo

Po novih pedagoških načelih, didaktičnih pristopih in učnih metodah za množičen pouk večjih skupin otrok so normalko po podržavljanju šolstva (1770) najprej ustanovili na Dunaju (1771), po njenem vzorcu ob izidu Splošnega šolskega reda (1774) v glavnih mestih habsburških dednih dežel in pozneje v drugih prestolnih mestih pokrajin pod habsburško oblastjo. Kakor je bila dunajska normalka prvi vzorec in merilo za vse druge osnovne šole v državi, so normalke v glavnih mestih dednih dežel postale vzorčne šole za vse druge manj zahtevne eno- in dvorazredne trivialne in bolj zahtevne trirazredne glavne šole na območju posameznih dežel. Ker so bile normalke tiste šolske ustanove, ki so zagotavljale delovanje šolskega sistema, je ta sistem lahko nastal in deloval šele od takrat, ko so jih ustanovili in so začele delovati, po njih pa tudi vse druge osnovne šole. Normalke so prve šole, ki so utemeljile najstarejši osnovnošolski sistem. Brez njih ni bilo mogoče izvajati določil Splošnega šolskega reda, ki je prvi državni šolski zakon.

Poenotenje učne metode in vzpostavitev centralno vodenega osnovnega šolstva po vsej državi je slonelo na normalki posebej zato, ker je normalka prevzela skrb za izobraževanje bodočih učiteljev. Učitelji normalk v glavnih deželnih mestih so se usposobili za poučevanje v novi učni metodi na dunajski normalki, normalke v glavnih deželnih mestih pa so v novi učni metodi za množičen pouk izobraževale in usposabljele tako aktivne učitelje kot tudi tiste, ki so se šele začeli

pripravljali na opravljanje učiteljske službe, in jim za uspešno zaključene tečaje podeljavale javno veljavne listine, na podlagi katerih so lahko poučevali v šolah.

Osnovno ali nižje šolstvo so zaradi posebne vloge normalke v šolskem sistemu najprej imenovali kar normalno šolstvo, saj so druge osnovne šole po njenem vzorcu nastajale v njenem okvirju. Ta globlji pomen normalke se je širil z ustanavljanjem novih osnovnih šol in izpopolnjevanjem šolske mreže. Trivialke in glavne šole so imele zaradi velikih socialnih razlik med posameznimi sloji prebivalstva različno raven zahtevnosti, vendar so bile vse, tako kot normalka, začetne in zanje ni bilo potrebno predznanje. V nemškem kulturnem prostoru, v katerega so prištevali tudi ozemlja, ki so bila poseljena s slovenskim prebivalstvom, pa so vse osnovne šole že pred terezijansko šolsko reformo imenovali tudi nemške šole. Nižje nemško šolstvo se je tako predvsem po učnem jeziku razločevalo od srednjega in višjega latinskega šolstva, čeprav je ime nemška šola prvotno nastalo v pomenu, da pouk v njej poteka v razumljivem ljudskem jeziku.¹ Za osnovno šolo je bilo najprej značilno, da poteka v jeziku, v katerem učenec razume učitelja, za srednjo in višjo (latinsko) pa, da ima že določeno predznanje.

Zaradi posebne vloge normalke za delovanje šolskega sistema je najvišja državna šolska oblast največ pozornosti in prizadevanja posvetila prav ustanovitvi normalk in njihovemu stabilnemu delovanju. Naloge v zvezi z ustanovitvijo in vzdrževanjem normalk, ki so obsegale tudi zagotavljanje potrebnih finančnih virov za njihovo delovanje, je zaupala deželnim šolskim komisijam, ki so jih tudi pod njenimi pritiski ustanovili v vseh habsburških dednih deželah. Dežele so z ustanovitvijo deželnih šolskih komisij in normalk prevzele odgovornost za razvoj celotnega šolskega sistema na svojem ozemlju. Šolsko komisijo so kot najvišji šolski organ v deželi sestavljali trije svetniki deželne vlade, tajnik in pooblaščenec škofijskega ordinariata ter ravnatelj normalke.²

V Splošnem šolskem redu je normalki posvečena neprimerno večja pozornost in za njeno delovanje izdelanih neprimerno več predpisov kot za trivialke in glavne šole. Natančno je njena vloga opredeljena z določbo, da so "normalne šole zgolj tiste šole, ki so vodilo vsem drugim šolam v deželi".³ V vsaki deželi se zato ustanovi "ena sama normalna šola, in sicer v tistem kraju, kjer je šolska komisija". Na normalki pa niso izobraževali samo učiteljskih pripravnikov, ki so potem učili v osnovnih šolah po deželi, ampak so natančno preverjali tudi tiste učitelje, ki so se za opravljanje učiteljskega poklica pripravili drugod. Prav tako je Splošni

1 Jožef Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, *Letopis Slovenske matice*, Ljubljana: Slovenska matica, 1894, str. 253–274.

2 Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen; slov. prevod: Matic Batič, Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih kraljevih dednih deželah, *Šolska kronika*, 33, 2024, št. 1, 1. člen 1. Odslej: Splošni šolski red.

3 Splošni šolski red, 2. člen.

šolski red določal, da ima vsaka normalka ravnatelja in štiri do pet učiteljev, med njimi tudi kateheta, da so na njej lahko poučevali vse predpisane osnovnošolske predmete.

Vplivi na ustanavljanje normalke v Ljubljani

Prve pobude in navodila za ustanovitev normalke v Ljubljani so prihajale iz študijske dvorne komisije na Dunaju, ki je bila od leta 1762 najvišji šolski organ v državi. Z ukazi in odloki je v postopke neposredno posegala tudi vladarica Marija Terezija. Ker Deželno glavarstvo za Kranjsko na pozive z Dunaja že pri ustanavljanju deželne šolske komisije ni bilo prav odzivno, so se pobude, četudi z razumevanjem in upoštevanjem tedanjih razmer, kmalu spremenile v priganjanje in na koncu tudi v grožnje. Če so hoteli zadeve premakniti z mesta, jim drugega tudi ni preostalo. Medtem ko so bili na Dunaju pri ustanavljanju ljubljanske normalke do konca nepopustljivi, pa so bili v Ljubljani do nje zelo zadržani, saj so na poti do njene ustanovitve videli številne težave in probleme, pa malo koristi.

Pri ustanavljanju ljubljanske normalke je dunajska služila kot vzorčna šola, četudi je normalka v Ljubljani nastajala v povsem drugačnih okoliščinah in se je od večine drugih normalk razlikovala tudi zaradi jezikovnih razmer oz. majhne razširjenosti nemškega jezika na Kranjskem. Že jezikovne razmere na Štajerskem in Koroškem so bile v tem oziru precej drugačne, saj je bil delež nemškega prebivalstva v obeh deželah precej večji od slovenskega, nemščina pa je imela tako v javnem življenju kot tudi v državni upravi in sodstvu v primerjavi s slovenščino neprimerljivo vlogo in je bila razen v cerkvi in zasebnem življenju privilegirana. Razmere na Kranjskem so bile toliko drugačne, da načrtovanje šolskih reform z jezikovnega vidika ni bilo tako samoumevno niti ne povsem vzdržno. Uporaba učnega jezika na ljubljanski normalki se je zato ob drugih izzivih in problemih pri ustanovitvi in zagotavljanju sredstev za njeno neprekinjeno delovanje pojavila tudi kot pomembno politično vprašanje. Cilja terezijanskih reform, med katerimi so bile zelo občutljive prav šolske, sta bila tudi poenotenje in centralizacija raznolikih delov države v enovito celoto. Načrt jezikovnega poenotenja je zato potekal vzporedno z vzpostavljanjem šolskega sistema. Normalka je kot nosilka sistema imela pri tem ključno vlogo.

Kranjska je bila edina habsburška dedna dežela z večinskim slovenskim prebivalstvom, ki je svojo jezikovno pripadnost večinoma izražalo še na podlagi deželne pripadnosti. Kranjščina pa ni prevladovala samo na podeželju, ampak tudi v mestih in v glavnem deželnem mestu.⁴ Ko so sredi drugega desetletja 19.

4 ŠAL/šolstvo, fasc. 12, Poročilo ljubljanskega konzistorija visokemu c.-kr. guberniju dne 24. marca 1820.

stoletja vsaj za nedeljske šole na Kranjskem uveljavili načelo, da učitelj poučuje v jeziku, ki ga učenec razume, je kranjski jezik za te šole postal učni jezik povsod po Kranjskem, razen na Kočevskem, kjer so govorili nemški dialekt, in v Beli Peči na meji s Koroško, kjer sta se nemški in kranjski jezik med seboj prepletala. V vseh drugih predelih Kranjske so govorili samo kranjsko, pri tem niti Ljubljana ni bila izvzeta, in prav tako so razen izobražencev tudi razumeli samo kranjsko.⁵ Verouk je potekal v kranjskem jeziku, le pridige za izobražence, meščane in obrtnike, ki so se priselili iz nemških krajev, so bile v nemškem jeziku v ljubljanskih mestnih župnijah sv. Nikolaja in sv. Jakoba, kjer pa sta bila tako zgodnja maša kot tudi popoldanski krščanski pouk prav tako samo v kranjskem jeziku. V drugih župnijah glavnega mesta in v podeželskih mestih ni bilo slišati nemške besede.⁶

Po odločujoči politični volji na dunajskem dvoru in v deželi so nemščino, navkljub njeni majhni razširjenosti, na vsak način od vsega začetka določili za učni jezik normalke. Splošni šolski red je bil že v naslovu namenjen nemškemu normalnim, glavnim in trivialnim šolam v vseh c.-kr. dednih deželah.⁷ Kranjska v tem pogledu ni bila nobena izjema, prav tako pa so bile tudi nemške šole v tej zvezi razumljene dobresedbo po učnem jeziku, saj terezijanski šolski red ni poznal niti ni predvideval šol v drugih ljudskih jezikih. Prva navodila o šolskem pouku v nenemških jezikih so bila podana na kratko in obrobno v Metodni knjigi (1775) v poglavju, ki obravnava vprašanje, kako približati nemški jezik mladim v krajih, kjer se ne govori nemško.⁸

Opat Ignac Felbiger, izbranec vladarice Marije Terezije, reformator avstrijskega osnovnega šolstva in glavni avtor Splošnega šolskega reda ter Metodne knjige, je od učiteljev na takih območjih zahteval, da so večji tako deželnega kot tudi nemškega jezika, in jim naročal, na katerih stopnjah pouka naj pričnejo poučevati nemški jezik. Določil je, naj se učenci najprej dobro naučijo brati v maternem jeziku. Ko že znajo dobro brati v lastnem jeziku, začnejo spoznavati nemške črke, zloge in besede ter njihovo izgovorjavo. Ko že dobro berejo nemška besedila, jih začnejo prevajati v materinščino in obratno. Nazadnje se jih uvaja še k samostojnemu izgovarjanju nemških besed in govorjenju v nemškem jeziku. Tudi za osnove slovničnih pravil je bilo predvideno, da se jih učenci najprej naučijo v materinščini. Nato se jih privadi na to, da slovnična pravila uporabljajo pri učenju nemškega jezika. Nemščine so se morali v nižjih razredih naučiti vsaj toliko, da je bila v višjih lahko edini učni jezik. Za pouk v višjih razredih namreč niso predvidevali prevodov in tiskanja učbenikov v drugih ljudskih jezikih. Naj-

5 Ibid., »... reden alle übrigen Teile der diözese, selbst die Hauptstadt Laibach nicht ausgenommen, bloss krainisch, und verstehen mit Ausnahme der Honorazioren bloss krainisch.«

6 Ibid., »wird kein deutsches Wort gehört.«

7 Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern, Wien, 6. december 1774.

8 Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in der k. k. Erbländer, Wien 1776, str. 371–375.

pozneje v zadnjega pol leta bi morala nemščina na normalkah in glavnih šolah popolnoma prevladati, če že ne, da bi bila edina, ki bi jo uporabljali.⁹

Nenemškimi ljudskimi jeziki je bila normalki in po njej celotnemu osnovnemu šolstvu dodeljena obrobna vloga. Postavili so jih v službo priučitve na nemški jezik, ki se je z modernizacijo države in povečanjem državnega aparata še bolj razširil na vsa družbena področja. Ljubljanska normalka je bila po vzorcu na dunajsko normalko in v smislu Splošnega šolskega reda oz. Metodne knjige glavnih nemških izobraževalnih in vzgojnih zavodov na Kranjskem, ki je v povsem slovensko okolje s tradicijo sobivanja z nemško pisemsko kulturo uvedel razsvetljske ideje o pomenu osnovne šolske izobrazbe za osebno srečo posameznika in korist širše skupnosti, vendar je istočasno na račun izobraževanja ljudske kulture v razumljivem domačem jeziku širil nemški jezik in nemško kulturo.¹⁰ Znanje nemškega jezika je odpiralo vrata na poti k višji izobrazbi in s tem boljšim poklicem, službam in socialnim življenjskim razmeram tudi za otroke nižjih slojev prebivalstva. Navkljub popolni podrejenosti slovenščine kot deželnega jezika v osnovni šoli pa so vendar s prvimi prevodi nemških učbenikov v slovenski jezik na najnižji stopnji izobraževanja povezani tudi začetki množičnega izobraževanja v slovenskem jeziku. Četudi se je izobraževanje začelo v službi priučitve pouku v nemškem jeziku, se je pri tem med slovenskim prebivalstvom prebudila zavest, da v nižjih razredih osnovnega šolstva, posebej na podeželju, ni toliko pomembno učenje nemškega jezika, kot je koristno izobraževanje v ljudski kulturi, v razumljivem domačem jeziku.

Delovanje normalke in po njej osnovnega šolstva na območjih, kjer nemški jezik ni bil razširjen, je bilo tako načrtovano v dveh smereh. Na eni strani je bila njena naloga vzpostaviti šolski sistem in ob verski vzgoji širiti temeljno šolsko znanje, po drugi pa s širjenjem nemškega jezika skrbeti za jezikovno poenotenje države. Normalka je bila edina popolna osnovna šola. Poleg učnega programa eno- in dvorazrednih trivialnih šol ter trirazrednih glavnih šol je imela še četrti razred z risarsko šolo za poklicno izobraževanje in izobraževalne tečaje (preparandije) za bodoče učitelje. Predmetnik preparandijev so pozneje dopolnili s poukom o glasbi, v sklopu ljubljanske normalke pa so leta 1816 vključili tudi glasbeno šolo.¹¹ Od leta 1815 je v njenem okviru delovala tudi nedeljska šola. Učni načrt, učbeniki, učna metoda in urnik so bili v podrobnostih določeni v veljavnih šolskih predpisih.

9 Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen, str. 375: »Wenigstens muss das letzte halbe Jahr diese Sprache in den Normal- und Hauptschulen die herrschende wo nicht die einzige übliche seyn.«

10 Janez Eggenberger, Chronologische Geschichte der k. k. Normal-Hauptschule zu Laibach, str. 1, 16.

11 Učni program, predmetnik, razdelitev na oddelke, učitelji in število učencev so razvidni iz šolskih katalogov (Verzeichniss über den Fleiss) in povabil na javne skušnje (Einladung zur der öffentlichen Prüfung), ki jih je šola izdala po koncu vsakega semestra.

Ker so za Kranjsko kot eno od habsburških dednih dežel veljala določila Splošnega šolskega reda in je bila Ljubljana določena za sedež deželne šolske komisije, pri kateri se ustanovi normalka, so na najbolj strnjenem slovenskem ozemlju in v jezikovno najbolj slovenski deželi vzpostavljali šolski sistem za nemške šole, kot sta ga opredelila Splošni šolski red in Metodna knjiga. Nastajajoče državno osnovno šolstvo je bilo zato zamišljeno kot nemško šolstvo in nastajajoči šolski sistem kot sistem za širjenje nemškega jezika in kulture z zelo omejeno možnostjo negovanja ljudske kulture v domačem jeziku.

Osnovno šolstvo na Kranjskem pred terezijanskimi reformami

Po izgonu protestantov so vodenje šolstva na Kranjskem prevzeli jezuiti, ki so se posvetili predvsem izobraževanju na srednji in višji stopnji. V okviru svojega učnega in vzgojnega načrta so v ljubljanskem kolegiju vzdrževali nižje in višje latinske šole, v katerih so izobraževali zlasti plemiške sinove in sinove boljših meščanov, ob pomoči šolskih dobrotnikov in štipendijskih ustanov pa tudi nadarjene kmečke otroke.¹² Kranjski deželi so zagotavljali potrebe po poklicih z višjo zahtevano izobrazbo, med katerimi so bili brez dvoma na prvem mestu duhovniki. Z nižjim šolstvom se niso posebej ukvarjali, saj so stremeli za tem, da izobražujejo in vzgajajo ljudi, ki bodo naprej izobraževali in vzgajali množice. Skrb za osnovnošolsko izobraževanje so prepustili mestom, trgom, župnijam in zasebnikom, za vstop v svoje latinske šole oz. gimnazijo pa so vendar zahtevali predznanje. Vodstvo in kompetence na šolskem področju so jim bile široko priznane. Bili so med redkimi, ki so se ukvarjali tudi z znanostjo.

Župnijske šole so izgubile nekdanji pomen, saj t. i. ludimagistri niso imeli dostojnih dohodkov. Župniki so na njihova mesta nastavljali ljudi, ki so bili na pol ali pa sploh nepismeni. Učiteljsko službo so predvsem pri nekaterih večjih mestnih župnijskih cerkvah še opravljali organisti, drugod pa večinoma ne več.¹³ Ker so starši k rednemu šolskemu pouku pošiljali le malo za šolo sposobnih otrok, se učitelj s prihodki od poučevanja ni mogel preživljati. Poučevanje mu je bilo lahko samo dodatek k drugi službi, ki jo je navadno opravljal v Cerkv. Cerkovniško službo, ki je navadno vključevala tudi orglarsko in učiteljsko, so v vse večjem deležu, posebej na podeželju, opravljali tudi ljudje, ki za poučevanje niso bili sposobni. Vsaj za ludimagistre pa je bilo značilno, da so poleg opravljanja cerkovniške in orglarske službe po potrebi tudi poučevali.¹⁴

12 Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691), Ljubljana, 2003.

13 Deželno glavarstvo za Kranjsko, p. p., Lit T, No. 4, vol. 1, škatla 75. Poročila za leto 1761.

14 Prim.: Stane Okoliš, Ludimagister Bider in začetki šolskega pouka v Vodica, *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31, 2022, št. 1–2, str. 251–282.

Za verski pouk so od sredine 18. stoletja v slovenskem jeziku v večjem obsegu in pogosteje tiskali katekizme, ki so jih, kakor katekizem Petra Kanizija, uporabljali tudi v nekaterih šolah.¹⁵ Skrb za verski pouk je bila v pristojnosti Cerkve, poučevali pa so duhovniki v razumljivem domačem jeziku. Poleg katekizmov je v slovenskem jeziku začela izhajati tudi druga verska literatura. Župnik Frančišek Mihael Paglovec je k prevodom svojih del dodajal abecedne table, ki jih je sestavil iz črk, zlogov in zlogovno razstavljenih besed ter stavkov ter zlasti iz krajših in daljših molitev.¹⁶ Iz abecednih tabel se je lahko vsak vsaj nekoliko vztrajen posameznik naučil slovensko brati. Ker ni bilo šol, je knjige prevajal in tiskal predvsem za samouke.

Nekateri prizadevni župniki, kakor Peter Pavel Glavar, so ustanavljali posebne šole za nadarjene dečke, ki so bile pripravljavnice za šolanje na gimnaziji. Učni cilj Glavarjeve šole je bil, da učenci poleg osnov latinskega jezika temeljito obvladajo nemščino in tudi glasbo, s katero so se lahko preživljali v obdobju gimnazijskega in višjega študija.¹⁷ Ker je spoznal, kako je za dijake na Kranjskem pomembno dobro znanje nemščine, je svoje gojence pošiljal na učenje jezika v čisto nemško okolje pri Celovcu na Koroškem.

Nemške šole so na Kranjskem pojmovali neposredno po jeziku. Ni jih bilo prav veliko. Ker tudi niso bile dobro urejene, z njihovim delovanjem niso bili najbolj zadovoljni in so bile proti njim uperjene številne pritožbe. Primanjkovalo je zlasti usposobljenih učiteljev.¹⁸ Samo v Ljubljani, kjer je magistrat poskrbel za učitelja, je bila sredi 18. stoletja dobra šola. Na podeželju in drugih kranjskih mestih take šole ni bilo. Slaba je bila tudi verska vzgoja. Pismenih ljudi je bilo malo. Za uradne dopise je bilo treba večje ljudi poklicati od drugod. Po mnenju svetnikov državnih uradov na Kranjskem je bilo zato najbolj koristno in potrebno, da se v deželi najprej poskrbi za boljšo ureditev nemških šol. Prepričani so bili, da je na Kranjskem veliko nadarjenih ljudi, manjkajo pa jim le pogoji za pouk. Na slab položaj šolstva na Kranjskem so še bolj kot drugod vplivale slabe gospodarske razmere. Tu ni bilo virov za plačevanje učiteljev ne za pokrivanje drugih stroškov za delovanje šol.

Drugačnih jezikovnih razmer na Kranjskem so se dobro zavedali tudi zastopniki kranjskih ustanov, ki jih je Reprezentanca in komora za Kranjsko leta 1752 pozvala, naj na predlog dvornega urada oblikujejo stališče do učnega načrta »političnega seminarja«, ki se je tedaj pojavil kot nov tip vzgojno-izobraževalne

15 Deželno glavarstvo, šk. 75. Kanizijev katekizem se izrecno omenja v šolah v Kranju in Škofji Loki leta 1774.

16 Frančišek Mihael Paglovec: »Table teh pustabov« v Thomasa Kempensaria bukve, Ljubljana 1745 in Svesti tovarsh enga sledniga Christiana, Ljubljana 1742.

17 Deželno glavarstvo, šk. 75; Komenda sv. Petra, 15. julija 1761.

18 Teodor Domej, Načrt za organizacijo šolstva v vojvodini Kranjski iz leta 1754, *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 24, 2015, št. 1–2, str. 15.

ustanove, namenjene otrokom plemiškega rodu za delo v državni upravi in uradih vseh vrst ter v gospodarstvu.¹⁹ Za zastopnika ljubljanskega magistrata Franca Jožefa pl. Raditscha bi bila ustanovitev takšne šole na Kranjskem težja kot v sosednjih deželah, ker bi morala mladina na Kranjskem najprej popolnoma obvladati nemški jezik.²⁰ Ko bi obvladali nemščino, bi šele lahko razumeli in uporabljali knjige, ki bi jih potrebovali v šoli. V deželnem jeziku takih knjig ni bilo in z znanostjo se po njegovem prepričanju v tem jeziku ni bilo mogoče ukvarjati. Prej bi morali misliti na to, kako bi z učitelji, ki dobro obvladajo nemščino, v deželi uvedli nemštvo.

Poleg latinskih šol, ki so jih pretežno obiskovali plemiški sinovi in sinovi boljših meščanov, so bile bolj kot »politični seminar« za kranjske razmere potrebne šole, v katerih bi od šestega leta starosti začeli poučevati verouk in lepo vedenje, v naslednjih letih pa postopoma še branje in pisanje s sposobnimi učitelji v nemških šolah.²¹ Na Štajerskem naj bi te šole dobro delovale, na Kranjskem pa so se nad njimi pritoževali tako pred c.-kr. resolucijo iz leta 1752 kot tudi po njej. Problemi so bili s plačevanjem učiteljev kot tudi z nadzorom nad njimi. Skrb zanje bi zaupali krajevnim duhovnikom, za posebnega šolskega predstojnika pa bi izbrali nekoga med jezuiti, ki so imeli v šolskih stvareh največ znanja in med ljudmi največ zaupanja. Za svetnika glavnega državnega organa na Kranjskem Janeza pl. Hofmanna bi bile za razvoj šolstva na Kranjskem bolj kot uvedba drugih tipov šol najbolj pomembne dobro urejene nemške šole.²²

Za kranjsko politično in kulturno elito je bilo najbolj prikladno enotno spoznanje, da je treba na Kranjskem ustanoviti predvsem nemške šole in skrbeti zanje. Za tako stališče so imeli en sam dober zgled. V Ljubljani je mesto vzdrževalo izkušenega učitelja glasbe, ki je poučeval 25 učencev v meščanskem špitalu. Poleg prostega stanovanja in plače v višini 25 goldinarjev je imel še 34 krajcarjev od vsakega učenca. Zaradi navedenih razlogov so predlagali namestitev izkušenega javnega učitelja nemščine z odličnim znanjem nemškega jezika. Na Dunaju so tak predlog takoj odobrili in odredili, da sposobnega učitelja za poučevanje branja, pisanja in računanja plačuje ljubljanski mestni svet, za šolo pod nadzorom jezuitov pa bi morali v Ljubljani dobiti še primerno stavbo.

Predlog načrta za ustanovitev učnega zavoda za učence, ki ne nameravajo obiskovati visokih latinskih šol, bi pa radi vstopili v državno službo, je bil za politično oblast na Kranjskem leta 1754 neizvedljiv, predvsem zato, ker so bili njeni nosilci prepričani, da je bila nemščina na Kranjskem premalo razširjena.²³

19 Ibid.

20 Ibid., str. 14.

21 Ibid., str. 15.

22 Ibid., str. 18.

23 Prim.: Jožef Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, str. 267.

Da bi se nemški jezik na Kranjskem bolj razširil, so rajši predlagali nastavitve sposobnih učiteljev nemškega jezika in ustanovitev nemških šol, ki jih takrat in tudi pozneje večinoma niso razumeli v njihovem izvirnem pomenu v razmerju do višjih »latinskih« šol. Večina je mislila in želela, da so te osnovne šole nemške po jeziku in so zato smoter njihovega delovanja videli v učenju in razširjanju nemškega jezika, ne pa v razvijanju duševnih sposobnosti za šolo sposobnih otrok v njihovem maternem jeziku, ki so ga najbolje razumeli.

Za terezijanske šolske reforme je bilo značilno, da so državni organi pred sprejemom ukrepov poizvedovali, raziskali in analizirali stanje ter na podlagi obstoječega stanja in tega, kar je v preteklosti že obstajalo, gradili reformne predloge. Vladarica Marija Terezija je državnim uradom na Kranjskem v resoluciji z dne 16. septembra 1752 naročila, naj se, kolikor je mogoče, posvetijo tudi skrbi za šolsko področje.²⁴ Reprezentanca in komora za Kranjsko je vsem trem okrožnim uradom in magistratu glavnega mesta Ljubljana priporočila, naj vsaj v mestih nastavijo pripravne učitelje, ki bodo otroke lahko učili po nemško in latinsko pravilno pisati ter spoznavati osnove latinščine.

Z Dunaja so o šolskih razmerah na Kranjskem znova poizvedovali po slabih desetih letih. Z dvorno resolucijo z dne 25. aprila 1761 so zahtevali tako podatke o številu šol kot tudi izčrpno poročilo o razmerah, v katerih delujejo, učiteljih in njihovih dohodkih. Reprezentanca in komora v Ljubljani je zahteve dvorne poizvedbe odstopila okrožnim uradom, ki so prevzeli nalogo zbiranja podatkov na terenu.²⁵ Po opravljenih poizvedbah in poslanih poročilih so 17. septembra 1761 sestavili zbirno poročilo s tabelaričnim seznamom delujočih šol, šolsko snovjo, številom učencev, učiteljev in njihovih prihodkov po območjih okrožnih uradov za celotno Kranjsko in ga poslali vladarici Mariji Tereziji na Dunaj.²⁶ Na Gorenjskem je delovalo osem šol: dve sta bili v Ljubljani, po ena pa v Kranju, Kamniku, Radovljici, Škofji Loki in Trzinu ter posebna pripravljavnica za gimnazije v Komendi. Na Dolenjskem so bile šole v Novem mestu, Kočevju in Krškem ter v župniji Šentvid, na Notranjskem pa štiri šole v notranji Istri, ki je tedaj spadala h Kranjski.

Iz zbirne tabele je razvidno, da je na Kranjskem takrat delovalo le 16 osnovnih šol, za katere ni bilo enotnega poimenovanja. Te šole se v dopisih omenjajo kot otroške, ljudske, trivialne, nemške ali župnijske.²⁷ Ob njihovem majhnem številu je najbolj presenetljiva ugotovitev, da skoraj nobena šola, niti obe ljubljanski, za svoje delovanje ni imela zagotovljene gospodarske podlage oz. vira financiranja.

24 Deželno glavarstvo, šk. 75; Ljubljana, 22. septembra 1752.

25 Ibid.; Ljubljana, 13. maja 1761.

26 Ibid.; Ljubljana, 17. septembra 1761. Poročila in tabela šol na Kranjskem.

27 Ibid.; Različni spisi za leto 1761, »Kinder-, gemeine-, trivial-, deutsche-, bey Pfarreñen Schule.« Nad tabelo so poimenovane: »die gemeine teütsche, oder sogenannte trivial Schulen.«

Mladi, posebej na podeželju, so bili popolnoma nevedni in nevešči vsakršnega branja, pisanja ali računanja tako v nemškem kot tudi v svojem maternem jeziku. Niso bili deležni nobenega pouka, razen krščanskega nauka, ki so ga v njihovi otroški veri samo v govorjeni besedi poučevali duhovniki, nekaj od tega pa so jim posredovali tudi njihovi starši. Ustanavljanje novih šol in vzdrževanje učiteljev je zahtevalo zadostno gospodarsko podlago, ki pa je na Kranjskem na splošno in posebej za izobraževanje ni bilo. Že zaradi tega ni bilo mogoče pričakovati, da bi šolo ustanovili v vsaki župniji. Zaradi revščine in osirotelosti razmere tudi v mestih niso bile veliko boljše.

Še najbolj ugodno je bilo v Ljubljani, kjer sta bili dve šoli: prva v meščanskem špitalu in druga na Žabjeku. Naloge šolskega nadzornika je na obeh šolah več let opravljal c.-kr. svetnik Reprezentance in komore za Kranjsko Janez pl. Hofmann, ki je bil leta 1758 najbolj zaslužen za ustanovitev šole na Žabjeku.²⁸ Na obeh t. i. nemških šolah je pouk dejansko potekal v nemškem jeziku. Jasno in nedvoumno je v viru poudarjeno, da so se v nemškem jeziku marljivo učili nemško in latinsko brati, pisati in računati, dvakrat na teden pa so imeli tudi verouk.²⁹ Očiten namen obeh šol je bil v tem, da se učenci čim prej naučijo nemški jezik in v njem pridobijo temeljno osnovnošolsko znanje, kamor so poleg branja, pisanja in računanja vedno šteli tudi verouk. V meščanskem špitalu je bilo 70, na Žabjeku pa 50 učencev. Pouk so obiskovali tako dečki kot tudi deklice. V meščanskem špitalu je poučeval Janez Kolenc, na Žabjeku pa Jožef Gučnik, v Linzu rojeni ljubljanski meščan.³⁰ Šolmašter Kolenc ni imel plače, imel je le prosto stanovanje v meščanskem špitalu, medtem ko Gučnik na Žabjeku ni imel ničesar. Plačevali so ju le premožni starši tistih otrok, ki so hodili k pouku. Vsakega četrta leta sta prejela po 34 krajcarjev na učenca.

V drugih kranjskih mestih, kjer so imeli šolo, za njeno vzdrževanje in plačevanje učitelja prav tako ni bilo poskrbljeno. Ni bilo premoženja, iz katerega bi prihodke namenili za šolo. Število učencev je bilo manjše: v Kranju 40 in v Kamniku 30, povsod drugod pa še veliko manj. Večinoma so poučevali posvetni učitelji, ponekod pa tudi organisti, ki so bili hkrati tudi učitelji.³¹ Plačevanje je bilo zelo raznoliko. Edino v Kranju in Krškem sta učitelja del plače prejela tudi iz mestne blagajne. Organisti so osnovni del plače prejeli od orglarske službe za hrano ali stanovanje, manjši del včasih tudi od prispevkov otrok za pouk. Kakor v Ljubljani so tudi v drugih šolah po deželi poučevali verouk, nemško in

28 Ibid.; Ljubljana, 24. julija 1761. Poročilo magistrata o nemških šolah v Ljubljani.

29 Ibid.; Ljubljana, 24. julija 1761: »An beyden Orten wird die Jugend in der teutsche Sprache, im Teutsch und Lateinischen Lesen und Schreiben, in der Rechnen-Kunst, und zweymall in der Woche zuhalten pflegender Cristen-Lehr mit lobwürdigen Fleiss unterwiesen.«

30 Ibid.; Ljubljana, 24. julija 1761. Učitelja Kolenca v svojem življenjepis omenja tudi Valentin Vodnik: »Pisati inu branje me je učil šolmašter Kolenec 1767,« Gučnik pa je učil še leta 1774.

31 Ibid.; Ljubljana, 17. septembra 1761. Tabela in poročila župnikov.

latinsko brati in pisati ter računanje. Čeprav so šole veljale kot nemške, ni povsem jasno, ali je pouk zares potekal v nemškem jeziku. V Kamniku so poleg verouka poučevali branje, pisanje in nemški jezik ter nadarjene pripravljali za nadaljnje šolanje,³² v Škofji Loki pa je učitelj poleg branja in pisanja učil tudi druge predmete, pri katerih je razbral nadarjene dečke in jih pripravljajal za prvi razred latinske gimnazije, po zahtevah staršev pa tudi za druge umetnosti ali glasbo.³³ Šola v Komendi s 14 učenci pa je bila sploh pripravljalnica za višje študije.³⁴

Uporaba slovenskega jezika se v virih v omenjenih nemških šolah na Kranjskem nikjer izrecno ne omenja. O njegovi prisotnosti pa vendar ne moremo dvomiti. Sklepati smemo, da je bila materinščina zlasti ob začetku pouka prepletena z nemščino in deloma latinščino in je omogočala začetek izobraževalnega procesa, katerega cilj je bil, da se učenci do določene mere naučijo nemškega jezika. Po drugi strani so v teh šolah poučevali večinoma domači organisti, ki jim nemščina ni bil materni jezik niti je niso dobro obvladali. Prisotnost slovenščine je bila zato odvisna od več dejavnikov, dejansko pa se najbolj nanaša na vprašanje, koliko je bila potrebna učencem, da se z njo približajo nemščini. Pouk v slovenskem jeziku je takrat omejen predvsem na verski pouk in zasebni pouk, ki pa nižjim slojem prebivalstva ni bil ravno dostopen, prav tako pa nižji sloji za pouk niso toliko dovzetni.

Knjige v slovenskem jeziku so bile redke. Za širšo uporabo so v večjem obsegu začele izhajati predvsem verske knjige in katekizmi. Slovenščina takrat v šoli učencem ni odpirala vrat do višje izobrazbe, lahko pa bi jim dala več srčne kulture, praktičnega znanja za vsakdanje življenje in veliko več samozavesti. V razmerju do latinščine je z nemščino ni mogoče niti vzporejati, saj je nemščina imela v vseh ozirih in na vseh področjih javnega življenja veliko prednost. Vzroki za tak položaj so posledica večstoletnih vplivov in zgodovinskih procesov, nje-no mesto v šoli in v nastajajočem šolskem sistemu pa je bil odraz razmer. Prvi slovenski izobraženci so pisali v nemščini, v nemščini so tiskali knjige, Marko Pohlin pa je v njej izdal celo svojo Kranjsko slovnico (1868).³⁵

Na Kranjskem večjih sprememb v osnovnem šolstvu tako po številu šol kot tudi po številu učiteljev od poizvedovanja v letu 1761 do naslednjega večjega poizvedovanja v začetku leta 1774, ko je bilo na Dunaju že skoraj vse pripravljeno na uveljavitev šolskih reform, še ni bilo. Novo dobo osnovnega šolstva v Avstriji so prav v začetku sedemdesetih let 18. stoletja naznanile velike strukturne spremembe in tektonski premiki na Dunaju. Z njimi so omogočili izvedbo

32 Ibid.; Kamnik, julija 1761. Ferdinand pl. Apfalter, župnik v Kamniku.

33 Ibid.; Škofja Loka, 14. julija 1761. Franc Leopold Kalin, župnik v Stari Loki.

34 Ibid.; Komenda sv. Peter, 15. julija 1761. Peter Pavel Glavar, župnik.

35 Marko Pohlin, *Kranjska grammatika. das ist: Die crainerische Grammatik, oder Kunst die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben*, Ljubljana 1768.

terezijanske šolske reforme, ki je svoj pravi izraz dobila v izidu prvega državnega šolskega zakona, ki so ga poimenovali Splošni šolski red, konec leta 1774. Pouk v ljudskem jeziku je ostal na robu reformnih prizadevanj, kljub temu pa je glede na predvideno uvedbo šolskega sistema, ki je zajemal vse plasti družbe, sprožil vprašanja pouka materinščine v najzgodnejšem obdobju otrokovega razvoja. Politična oblast na Kranjskem posebnega prizadevanja za razvoj šolstva ni pokazala. Še najmanj bi ji bilo za razvoj pouka v ljudskem jeziku, že več desetletij pa ji je vendar bilo veliko do tega, da se v Ljubljani nastavi sposoben učitelj nemškega jezika.³⁶

Poizvedovanje o stanju šolskih ustanov na Kranjskem v prvih mesecih 1774 je bilo izčrpno in do takrat najbolj obsežno.³⁷ Poročila kažejo dejansko sliko izobraževalnih ustanov in razmer v kranjskem osnovnem šolstvu tik pred začetkom reform, hkrati pa se v poročilih kažejo tudi prvi znanilci napovedanih sprememb. V Ljubljani je po novi učni metodi v (nemški) šoli pod Trančo pri Šušarskem mostu poučeval Matija Strohmayer, ki je pri pouku uporabljal tudi predpisane učbenike za normalne (osnovne) šole.³⁸ Rojen je bil v Staubingu na Bavarskem in je prvi učitelj na Kranjskem, ki si je znanje iz metodike poučevanja po novi učni metodi pridobil na dunajski normalki. Z njegovim prihodom v Ljubljano (1773) se v najstarejših zgodovinskih zapisih začenja zgodovina ljubljanske normalke.³⁹ Po dolгих letih se je z njim uresničil večkrat ponovljen predlog osrednje politične oblasti na Kranjskem, da dežela bolj kot kaj drugega na osnovnošolskem področju potrebuje sposobnega učitelja nemškega jezika.

Za nastavitve učitelja nemškega jezika v Ljubljani sta bila odločilna dva razloga, ki sta se med seboj prepletala in prekrivala. Na nemškega učitelja je bilo vezano širjenje nemškega jezika na Kranjskem, na uvajanje nove učne metode pa je bilo vpeto vzpostavljanje šolskega sistema, po katerem se je določal način tega širjenja. Do nastavitve učitelja Strohmayerja pa je lahko prišlo šele leta 1771, ko je vladarica Marija Terezija odredila, da se s sredstvi deželnih stanov v Ljubljani nastavi nemški učitelj, ki se predhodno na dunajski normalki usposobi za poučevanje po novi učni metodi.⁴⁰

Z ustanovitvijo dunajske normalke se je že povsem uveljavilo izhodišče reformnih prizadevanj, da je treba osnovnošolski pouk odpreti vsem plastem družbe. Ker je bilo potrebno, da postane množičen, ga je bilo treba poučevati v večjih skupinah. Vsekakor je učitelj Strohmayer s poučevanjem osnov nemškega jezika (1774) predhodnik ljubljanske normalke, na kateri je po njenem odprtju

36 Jožef Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, str. 268–270.

37 Deželno glavarstvo, šk. 23, p. p., Lit F, No. 12, vol. 1. Fasije.

38 Ibid.; Ljubljana 16. aprila 1774. Tabelarični seznam ljubljanskih nemških šol.

39 Eggenberger, Chronologische Geschichte der k. k. Normal-Hauptschule zu Laibach, str. 1.

40 Jožef Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, str. 270.

začel tudi sam poučevati. Kranjski stanovi so mu za šolski pouk prvo leto 1774 namenili 150 goldinarjev, poleg tega pa je mu je od vsakega učenca na četrto leta pripadal še en goldinar, če so bili starši šolnino zmožni plačati, sicer je revnejše poučeval zastonj. Pouk je takrat pri njem obiskovalo 55 učencev.⁴¹

Leta 1774 so poizvedovanje o šolskih razmerah na Kranjskem izvedli na podlagi dvornega dekreta z dne 12. februarja 1774. Deželno glavarstvo za Kranjsko je naložilo podrejenim okrožnim uradom, da od krajevnih duhovnikov, krajevnih gospodov in predstojnikov mest v roku šestih tednov pridobijo zanesljive podatke o podeželskih in mestnih šolah ter učiteljih: kako so šole opremljene in v kakšnem stanju so, kdo in kako v njih poučuje, kako šole vzdržujejo in kako se preživljajo učitelji, kakšne dohodke imajo in na kakšnih virih temeljijo dohodki.⁴² Vprašanja so zajemala tudi druge šolske ustanove in druge denarne prilive, ki so bili namenjeni vzgoji in izobraževanju. Poročevalci so morali sestaviti izčrpno, vendar kratko poročilo po poglavjih v prostem besedilu in v tabelah posebej o mestnih in podeželskih šolah v nemškem jeziku in latinskih šolah, o krajih, kjer so bile višje šole, duhovniške kolegiate hiše in knjižnice. Posebej je bilo treba poročati, kje so bile opuščene jezuitske latinske šole in kje so jih preoblikovali v normalne šole. Okrožni glavarji so bili obenem obveščeni, da bo v vse normalne (osnovne) šole po vzoru dunajske normalke vpeljana nova učna metoda. Na Dunaju so zato pripravljali predavanja za bodoče učitelje normalk, ki jih bodo obiskovali tisti, ki so sposobni za učiteljsko službo in poleg materinščine obvladajo tudi nemščino. Z znanjem s predavanj bodo novo učno metodo lahko širili naprej po deželi. Okrožnim glavarjem je bilo naročeno, naj o predavanjih o novi učni metodi obvestijo vsakogar, ki ima veselje in sposobnost za poučevanje in je vešč obeh jezikov, da se prikladi.⁴³

Postavljen pogoj, da kandidati za predavanja o novi učni metodi na dunajski normalki obvladajo slovenski in nemški jezik, kaže vendar na to, da je na Kranjskem za poučevanje, katerega glavni cilj je bila priučitev nemščine, pomembno tudi znanje slovenščine. S tem je bila izražena potreba, da bodo učitelji na ljubljanski normalki znali tudi slovenščino in ne bodo popolni tujci, ki ne poznajo deželnega jezika ne navad ne miselnosti domačega prebivalstva. Učitelj Strohmayr je na drugi strani prišel v Ljubljano kot nemški učitelj iz popolnoma nemškega okolja in je ustrezal drugačni naravnosti politične oblasti na Kranjskem. Nemške šole na Kranjskem niso bile tako zelo nemške, če so v njih učili domači učitelji, in tudi normalka naj ob učiteljih, ki so razumeli materinščino svojih učencev, ne bi bila tako zelo nemška. Znanje obeh jezikov se sklada

41 Deželno glavarstvo, šk. 23; Ljubljana 16. aprila 1774. Tabelarični seznam ljubljanskih nemških šol.

42 Ibid.; Ljubljana 4. marca 1774. Dopis okrožnim uradom v Ljubljani, Novem mestu in Postojni.

43 Ibid.; Ljubljana 4. marca 1774.

tudi s poznejšo zahtevo glavnega reformatorja avstrijskega šolstva, ki je v Metodni knjigi zahteval, da morajo učitelji na nenemških območjih obvladati tako materinščino učencev kot tudi nemščino, ki je bila glavni državni jezik. Z vsaj minimalno prisotnostjo slovenskega jezika v ljubljanski normalki so bili povezani tudi predvideni prevodi nemških učbenikov v najnižjih razredih. Do tedaj so v nemških šolah na Kranjskem lahko uporabljali le slovenske katekizme in verske knjige z abecedniki.

Iz obsežnih in izčrpnejših poročil poizvedovanja leta 1774 je razvidno, da po letu 1761 novih (nemških) šol na Kranjskem ni, da pa so nekatere (v Radovljici in Komendi) prenehale delovati.⁴⁴ Največ šol je bilo v gorenjskih mestih, na podeželju pa jih skoraj ni bilo. Notranjska brez Istre je bila sploh brez šol, okrožni glavar v Postojni pa ni imel osebe, ki bi jo lahko predlagal kot kandidata za učiteljski tečaj na dunajski normalki. V Ljubljani sta bili dve šoli in kakor povsod drugod nobena ni imela gospodarske osnove ne finančnega vira za svoje delovanje. Učitelj na prvi šoli Jožef Gučnik je bil plačan izključno s šolnino 51 krajcarjev na četrt leta od vsakega izmed 24 učencev, ki so takrat obiskovali šolo, Matija Strohmayr pa je, kot je bilo že omenjeno, poleg šolnine prejemal plačo 150 goldinarjev od deželnih stanov. V Kranju je manjši delež učiteljeve plače primaknilo mesto, večji delež je učitelj dobil kot mestni organist, nekaj pa se je nabralo še od šolnine, ki je bila precej negotova, saj se je število učencev spreminjalo, glede na letni čas in druge okoliščine. Tako je šolo spomladi obiskovalo do največ 34 otrok, poleti jih je bilo do 25, pozimi pa vsega 13. Poleg abecednika in katekizma Petra Kanižija so uporabljali druge nemške in latinske knjižice, ki so jih učenci prinašali s seboj od doma in se iz njih učili brati.⁴⁵ Drugih knjig v šoli niso imeli. Podobno je bilo tudi v drugih mestnih šolah, kjer so bili učitelji večinoma prav tako organisti, ki so se v glavnem preživljali s prihodki od orglarske službe in le nekoliko s prihodki od šolnine za poučevanje v šoli. Ker je bilo učencev malo, prihodki učiteljev od šolnine niso posebej vplivali na njihov socialni položaj. Uporaba šolskih knjig ni bila urejena, zato se je vsak učitelj (organist) znašel po svoje. V osnovi so uporabljali cerkvene knjige, ki so jim imeli pri roki. Poleg posredovanja osnovnošolskega znanja v branju, pisanju, računanju in verouku, kolikor je bilo pomembno za otroke meščanov, je bil namen delovanja teh šol tudi v tem, da so učence pripravljale za šolanje na gimnaziji. Na podeželju šol ni bilo, za mladino je bil v cerkvi verski pouk. V nekaterih župnijah, kot je bilo v Šentvidu pri Stični, je župnijski organist občasno, glede na letni čas, poučeval skupino od 5 do 6 dečkov v osnovnošolskih predmetih in po dogovoru s starši pripravljaj njihove otroke tudi za študij na višjih šolah.⁴⁶

44 Ibid.; fasije cerkovnikov in učiteljev.

45 Ibid.; Kranj 1774.

46 Ibid.; Šentvid pri Stični 1774.

Še pred ustanovitvijo dunajske normalke, ki je terezijanske šolske reforme usmerila na področje množičnega pouka za vse sloje prebivalstva, je bil prvi odločen korak v smeri reformnih prizadevanj narejen s poddržavljanjem učiteljske službe, ki so jo v drugi polovici 18. stoletja, kolikor se je ta na Kranjskem še ohranila, ob svoji osnovni službi in nalogah opravljali predvsem nekateri organisti, precej manj pa tudi cerkovniki. Z dvornim dekretom je vladarica Marija Terezija leta 1770 učiteljsko službo poddržavila in šolstvo razglasila za stvar države in njene politike (t. i. politicum).⁴⁷ Nedvoumno je pri tem rešila tudi vprašanje pristojnosti nastavljanja cerkovnikov, ki je dolga leta ostalo nerešeno, saj so bile razmere od kraja do kraja in od dežele do dežele zelo raznolike.⁴⁸ Z dvornim dekretom pa je bilo za vse habsburške dedne dežele določeno, da so cerkovniki poslej v tistem delu, kjer so opravljali učiteljsko službo, podrejeni državi, v cerkovniški službi pa pristojnemu župniku oz. Cerkvi. Cerkovniki so od cerkovniške službe prejeli cerkovniške dohodke (biro), za učiteljsko pa je država predvidevala prihodke od šolnin, ki naj bi jih plačevali starši otrok za obiskovanje pouka. Razsvetljena absolutistična oblast je učiteljsko službo vezala na cerkovnike in njihove dohodke ter od njih pričakovala, da bodo otroke poučevali v šoli, a se je morala pri tem soočiti še z ugotovitvijo, da cerkovniški dohodki v nekaterih deželah niti približno niso bili na ravni pričakovanega, plačevanje šolnine pa je bilo osovraženo, saj je vsak kmet že vnaprej nasprotoval vsakemu novemu davku.

Pred izidom prvega državnega šolskega zakona je bil ukinjen še jezuitski red (1773), ki je vse od prihoda konec 16. stoletja obvladoval področje vzgoje in izobraževanja na vseh ozemljih pod habsburško oblastjo. Pred ukinitvijo reda si šolske reforme brez jezuitov tudi na področju osnovnega šolstva ni bilo mogoče zares predstavljati. Z ukinitvijo in razlastitvijo jezuitskega reda pa ni bilo rešeno samo vprašanje sodelovanja jezuitov v reformnih prizadevanjih države, ampak si je država iz premoženja reda pridobila finančna sredstva, s katerimi je vsaj v začetku z ustanavljanjem normalk lahko izpeljala reformo.

Do ustanovitve ljubljanske normalke je osnovno šolstvo na Kranjskem neprepoznavno, predvsem pa v deželi tako v mestih kot tudi na podeželju ni bilo šol, v katerih bi mladi lahko pridobili osnovno znanje branja, pisanja, računanja in v verskih reči. Na Kranjskem jih je bilo občutno manj kot v drugih nemških habsburških dednih deželah. Slabe gospodarske razmere se na Kranjskem kažejo posebej ob ugotovitvi, da tako na podeželju kot tudi v mestih ni bilo gospodarske osnove ne stabilnih virov, s katerimi bi mogli plačevati stroške delovanja šol. Ker ni bilo sredstev za izobraževanje, ni bilo šol niti ni bilo učiteljev, otroci pa so ostali nepismeni in neizobraženi. Možnosti za pridobitev šolskega znanja so bile brez šol zelo omejene, dostopnost do izobrazbe je bila zato slaba, pismenost

47 Dvorni dekret: Dunaj, 13. oktobra 1770. Theresianisches Gesetzbuch, št. 1244, str. 293–294.

48 Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, str. 262.

med prebivalstvom pa posledično toliko manjša. Slabe gospodarske razmere na Kranjskem izkazujejo tudi izjemno nizki prihodki cerkovnikov, ki so zbuja tudi precejšnje začudenje, obenem pa sprožali iskanje vzrokov in pogoste poizvedbe o njihovi višini.⁴⁹

Kakor je bila Kranjska po ekonomski moči med habsburškimi dednimi deželami ena najšibkejših, se je od drugih razlikovala tudi po jezikovni strnjenosti slovenskega prebivalstva in majhni razširjenosti nemškega jezika. Nezadovoljstvo z nemškimi šolami so na Kranjskem že leta 1754 povezovali z majhno prisotnostjo nemščine med kranjskim prebivalstvom. Širitev nemškega jezika so si predstavljali predvsem s povečanjem števila nemških šol.⁵⁰ Razloge za počasen razvoj šolstva na Kranjskem so pozneje prav tako iskali v nerazširjenosti nemškega jezika. Ko so državni uradniki na Kranjskem po 13 letih od ustanovitve ljubljanske normalke ugotavljali, da razvoj šolstva na Kranjskem občutno zaostaja za razvojem šolstva v drugih habsburških deželah, so za tako stanje krivili neznanje nemškega jezika. Prepričani so bili, da bi se šolstvo na Kranjskem lažje in bolje razvijalo, če bi ljudje znali nemški jezik in bi bila nemščina med prebivalstvom bolj razširjena. Ljudstvu bi kar vzeli njegov jezik in mu dali drugega.⁵¹ Na področju osnovnega šolstva se na Kranjskem še dolgo niso mogli otresti predsodkov, da šolski pouk lahko poteka samo v nemškem jeziku in so osnovne šole dojemali kot nemške tudi po jeziku.

Ustanovitev normalke v Ljubljani

Dolgoročnost načrtovanja, poizvedovanja, dolge priprave, odločnost pri ureničenju postavljenih ciljev in usklajenost ukrepov pri izvajanju terezijanske šolske reforme so se v Ljubljani pokazali že pri odredbi vladarice Marije Terezije, da se v mestu s sredstvi deželnih stanov nastavi javni učitelj nemškega jezika, ki se na dunajski normalki predhodno usposobi za poučevanje po novi učni metodi. Stališče politične oblasti na Kranjskem o potrebi po nastavitvi učitelja nemškega jezika, ki je izhajalo iz razprav o umestnosti vzpostavitve političnega seminarja leta 1754, je povezala z reformnimi cilji. Odredba je upoštevala predlog glavnega političnega organa na Kranjskem, hkrati pa je odpirala pot k uveljavljanju razsvetljenskih idej na področju vzgoje in izobraževanja.

Prizadevanja za ustanovitev normalke tako v Ljubljani kakor tudi v drugih glavnih mestih habsburških dednih dežel so v študijski dvorni komisiji stekla

49 Deželno glavarstvo, šk. 23. Cerkovniški dohodki 1774.

50 Domej, Načrt za organizacijo šolstva v vojvodini Kranjski iz leta 1754, str. 18

51 Gubernij v Ljubljani, reg. II, fasc. 77, šk. 83; Ljubljana 29. junija 1788. Linhartovo poročilo guberniju v Gradec.

kmalu po ustanovitvi dunajske normalke. Okvir reformnih ukrepov je bil zlasti pri zastavljenih nalogah normalk opredeljen že precej pred izidom Splošnega šolskega reda. Prav tako so bili prej sprejeti ukrepi in postopki pri imenovanju deželne šolske komisije in pri vzpostavljanju pogojev za začetek delovanja normalk.

Splošni šolski red, ki je izšel 6. decembra 1774, je poleg opredelitve normalke, njene vloge v sistemu in iz nje izhajajočih nalog predvidel in opredelil tudi začetek njenega delovanja in s tem začetek delovanja osnovnošolskega sistema. Zakonski predpis pa ni bil čisto nedvoumen in jasen. V nekem smislu je bil bolj želelen kot velelen, saj pravi, naj se normalke odprejo z začetkom prihodnjega leta, kjer je to mogoče.⁵² Ker je bilo predvideno, da se normalke ustanovijo skladno z določili Splošnega šolskega reda, je jasno, da se je s pripravo in izdajo šolskega reda pred koncem leta 1774 zelo mudilo. Opat Ignac Felbiger je kot izvrševalec reformnih prizadevanj Marije Terezije na Dunaj prispel sredi septembra, v začetku decembra istega leta pa je bil zakon že natisnjen.

Na normalkah je bilo treba brez odlašanja začeti pouk vsebin, ki so jih imeli za najpomembnejše, v Splošnem šolskem redu pa so bile opredeljene pri prvih dveh predmetih, ki sta se poučevala v vseh osnovnih šolah: pri verouku in pri drugih nepogrešljivih šolskih stvareh (branju, pisanju ter računanju).⁵³ Kakor hitro je bilo mogoče, so morali začeti tudi izobraževati kandidate za učiteljsko službo, ki naj bi po novi učni metodi učili v osnovnih (glavnih in trivialnih) šolah po vsej deželi. Glede na sposobnost kandidatov in z ozirom na druge okoliščine, bi morali na učiteljskih tečajih čimprej začeti predavati učne vsebine, ki so predpisane v šolskem redu. Po predpisih je bilo treba kandidatom za učiteljsko službo naprej predstaviti in pojasniti pravice in dolžnosti učitelja, v nadaljevanju pa podajati učno snov v sklopih: spoznavanje nove učne metode, vaje v praktičnem poučevanju, zagotavljanje šolske discipline, vodenje katalogov učencev in ravnanje med izpraševanjem.⁵⁴

Vladarica Marija Terezija je dekret za ustanovitev normalke v Ljubljani izdala 11. aprila 1772.⁵⁵ Ker nanj dolgo ni bilo odziva, so Deželno glavarstvo za Kranjsko z Dunaja naknadno posebej opozorili, da so v Ljubljani le pristopili k izvajanju potrebnih ukrepov. Zadržanost in neodzivnost politične oblasti na Kranjskem je pred napovedanimi šolskimi reformami prekinil Blaž Kumerdej, takrat absolvent prava in učitelj na orientalski akademiji na Dunaju, ki se je za osnovnošolsko reformo navdušil, ker je od blizu opazil prve uspehe dunajske normalke. Zavedal se je, da bi se morali na Kranjskem dejavno pridružiti reformnim prizadevanjem, ker bo drugače dežela na izobraževalnem področju še bolj zaostala za naprednej-

⁵² Splošni šolski red, člen 19.

⁵³ Splošni šolski red, člen 5.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, str. 274.

šimi sosedi. Na lastno pobudo je vladarici spomladi 1772 predložil Domoljuben načrt, v katerem ji je predstavil, kako bi lahko kranjsko prebivalstvo najuspešnejše učili brati in pisati.⁵⁶

Blaž Kumerdej je med prvimi ukrepi za izboljšanje pismenosti prebivalstva na Kranjskem vladarici predlagal, naj država ustanavlja šole povsod tam, kjer so nastavljeni cerkovniki, z odlokom pa prepove podeljevati cerkovniško službo tistim osebam, ki ne znajo pisati ne brati, saj bi moralo biti poučevanje njihova glavna naloga.⁵⁷ Zanj je bilo temeljno vprašanje, ali je smiselno, da se kmečko prebivalstvo na Kranjskem poučuje v branju in pisanju ne le v deželno jeziku, ampak tudi v nemščini. Prepričan je bil, da je treba nevedno ljudstvo poučevati v domačem jeziku, ker tako preprost človek lažje in bolje spozna svoje državljske in krščanske dolžnosti. V skladu s tedanjimi razmerami je bilo zanj najbolj naravno, da poučevanje v osnovni šoli prevzamejo cerkovniki, za katere je mislil, da imajo za preživetje tudi zadostne dohodke. Vsi cerkovniki bi se morali v skladu z njegovim načrtom najprej naučiti brati in pisati, drugače pa bi jih morali po njegovem prepričanju iz cerkovniške službe odpustiti. Ker se je zavedal, da osnovna šola brez sodelovanja in podpore Cerkve ne more uspeti, je od duhovnikov pričakoval, da bodo ljudi navduševali za šolo in podpirali cerkovnike. Osnovne šole si brez slovenskih učnih knjig ni znal predstavljati. Predlagal je, da se slovenski abecednik pripravi in izda z državno podporo, država pa naj pospešuje tudi izdajanje izvirnih slovenskih knjig. Dobro se je zavedal tudi nevarnosti, da bi nemško šolo nekritično presadili v slovensko okolje.⁵⁸ Zavzemal se je za osnovno šolo, v kateri bo pouk na Kranjskem potekal v razumljivem domačem jeziku, njeno poslanstvo pa je videl v ljudskem izobraževanju, ne v razširjanju nemškega jezika.

Ker je bil Kumerdejev predlog utemeljen, ga je vladarica predložila v presojo kranjskemu deželnemu glavarstvu, okrožnim glavarjem in nekaterim cerkvenim dostojanstvenikom. V odzivih so izpostavili številne težave, ki so onemogočale in oteževale uresničenje Kumerdejevega načrta, podali pa so tudi številne predloge proti osnovni šoli.⁵⁹ Dohodki cerkovnikov zares niso bilo takšni, kot je domneval Kumerdej. Po oceni z Gorenjske bi šole zato lahko ustanovili samo v tistih župnijah, kjer so imeli cerkovniki višje prihodke. Tudi nameščati bi smeli samo tiste cerkovnike in organiste, ki so bili sposobni poučevati. Vsi so poudarjali, da sprememb ni mogoče uveljaviti čez noč.

Študijska dvorna komisija z odzivi na Kumerdejev načrt ni bila zadovoljna, vladarica Marija Terezija pa je kljub temu 12. junija 1773 določila, da se tako kot v

56 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, str. 304, op. 396. Na podlagi arhivskih virov ugotavlja, da je načrt nastal pred 7. marcem 1772.

57 Ibid., str. 167–171 s fotostili prepisa: ARS, Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 75, 15. 3. 1772.

58 Apih, *Ustanovitev narodne šole na Slovenskem*, 288–289.

59 Ibid., 277–285.

drugih glavnih mestih habsburških dednih dežel tudi v Ljubljani imenuje deželna šolska komisija in ustanovi normalka.⁶⁰ Za ustanovitev normalke je namenila 1000 gld državne podpore iz nekdanjega jezuitskega premoženja, Kumerdeja pa je zaradi njegove zavzetosti in iskrenosti, ki ju je s predlogom v tako pomembni zadevi pokazal, imenovala za ravnatelja. Na dunajski normalki se je moral najprej seznaniti tudi z novo učno metodo, ki je bila podlaga enovitosti osnovnošolskega sistema v celi državi. V pomoč pri urejanju vseh zadev v zvezi z normalko mu je bila dodeljena kranjska šolska komisija, pri reševanju učnih načrtov in učbenikov pa mu je bilo svetovano, naj se obrne na dunajsko šolsko komisijo.⁶¹

Dokončno so Kumerdeja postavili na službeno mesto ravnatelja ljubljanske normalke 15. oktobra 1773, mu določili letno plačo in obljubili, da se mu priskrbi še postranski zaslužek. Študijska dvorna komisija je potrdila, da ima potrebno znanje za vodenje normalke in da »je na Kranjskem potrebna prav taka oseba, ki z odločno roko odpravi mnogovrstne ovire, ki se bodo gotovo še postavile proti novi šoli«. ⁶² Ker je imel na Dunaju dobro plačano akademsko službo, je bila odločitev, da se bo poslej ukvarjal z osnovnim šolstvom, vsaj v strokovnem pogledu neke vrste nazadovanje. Mesto ravnatelja ljubljanske normalke naj bi se zato nekoliko obotavljal prevzeti.⁶³

Kumerdej je z odločitvijo, da prevzame mesto ravnatelja ljubljanske normalke, sprejel zelo težko in nehvaležno nalogo in je vprašanje, ali se je pri tem zavedal vseh težav, ki jim je stopil naproti. Najbolj pomembno pa je vendar bilo, da je vedel, da Kranjska ni nemška dežela. Zavedal se je, da tisto, kar je dobro za nemške dežele, ne more enako veljati tudi za Kranjsko. Na podporo ali razumevanje pri ustanavljanju normalke in preureditvi šolstva na Kranjskem vsaj po odzivih na njegovo spomenico vladarici Mariji Tereziji ni mogel računati. Močno zaslombo je imel lahko le v študijski dvorni komisiji, kjer so kranjske razmere dobro poznali. Po prihodu v Ljubljano se je moral hitro soočiti tako s pomanjkanjem sredstev in majhno državno finančno podporo kakor tudi z negodovanjem in zadržanostjo do šolskih reform ter sklicevanjem na številne ovire, zaradi katerih naj bi se ne dalo nič spremeniti.

Kranjsko šolsko komisijo je deželni glavar imenoval 6. decembra 1773. V skladu z navodili študijske dvorne komisije sta bila v njej poleg Kumerdeja kot ravnatelja normalke še dva svetnika deželnega glavarstva, predsednik grof Galenberg in poročevalec pl. Raigersfeld, aktuar Hübner ter duhovnika Pogačnik in Čokl. Komisija je bila v popolni odvisnosti od deželnega glavarstva, ker svojih

60 Dimitz, *Geschichte Krains IV*, str. 169.

61 Apih, *Ustanovitev narodne šole na Slovenskem*, str. 286.

62 Ibid., str. 287.

63 Ibid.

sklepov ni mogla izvrševati sama, ampak samo prek glavarstva.⁶⁴ Do izida Splošnega šolskega reda čez eno leto so v njenem okviru potekale precej brezploдне in dolgotrajne razprave o težavah in načrtih za ustanovitev normalke v Ljubljani in o splošnih problemih šolstva na Kranjskem. Ker deželno glavarstvo pogosto ni natančno izpolnjevalo navodil in ukazov študijske dvorne komisije ali se nanje ni odzivalo ali pa z velikimi zamudami, je bilo s strani dunajskih uradov deležno ostre kritike in ukorov, začasno pa so mu odvzeli tudi pristojnost odločanja v šolskih zadevah.⁶⁵

Ker država za izpeljavo šolskih reform ni imela potrebnih finančnih sredstev, je finančno breme preložila na ramena dežel. Splošni šolski red je pri financiranju šolskih reform ostal sploh nedorečen. V deželni šolski komisiji so morali po navodilih študijske dvorne komisije pogosto obravnavati prav zadeve, ki so bile povezane z zagotavljanjem finančnih sredstev, ki so bila potrebna predvsem za ustanovitev in delovanje normalke. Zaradi nizkih dohodkov cerkvenikov je bilo treba poizvedovati in poročati, ali so se kje župniki res polastili ustanov, ki so bile namenjene za cerkvenike, organiste in učitelje, in ali je res, da na taka mesta imenujejo samo tiste, ki se zadovoljijo s pičlo plačo.⁶⁶ Poizvedovanje o cerkveniških dohodkih se je zavleklo in je na vseh straneh povzročilo veliko nezadovoljstva. Deželni šolski komisiji so morali o tem poročati tako škofijski ordinariati kot tudi okrožni glavarji.

V vsaki deželi je bilo predvideno, da se za financiranje šolske reforme ustanovi deželni šolski sklad. V deželni šolski komisiji so razmišljali, kako in s čim bi ga napolnili. Od bratovščin in samostanov ni bilo večjih pričakovanj, več so pričakovali od države, ki naj bi iz jezuitskega sklada začetno vsoto za prvo leto (1500 gld) spremenila v vsakoletni prispevek. V šolski sklad naj bi se stekale pristojbine od zapuščin, šolnin premožnih staršev, vstopnine od maškarad, darov škofov, prelatov in drugih dobrotnikov.⁶⁷ Svetnik deželnega glavarstva in poročevalec deželne šolske komisije pl. Raigersfeld je predlagal, naj se za šolski sklad porabijo cerkveniške ustanove, za oživitev šolstva na Kranjskem pa naj bi duhovniki s prižnice ljudem priporočali šolo in nameščali cerkvenike, ki znajo brati in pisati. Marljivim duhovnikom naj bi po njegovem mnenju dajali prednost pri nastavitvah na župnije.

V deželni šolski komisiji kakor tudi na deželnem glavarstvu so poleg finančnih zadev obravnavali tudi vse druge, ki jih je zahtevala študijska dvorna komisija, da bi šolsko reformo, ki se je začela pri normalki, spravili v življenje. Veliko so razpravljali o načelnih stvareh, manj pa o konkretnih, ki jih je bilo tre-

64 Ibid., str. 290.

65 Ibid., str. 293.

66 Ibid., str. 286.

67 Ibid., str. 288.

ba sproti reševati, da bi bile priprave na odprtje normalke uspešne. V razpravah so se hitro pokazala očitna nestrinjanja in razlike, ki so bile opazne predvsem v stališčih in predlogih obeh svetnikov deželnega glavarstva in ravnatelja normalke Kumerdeja tako glede pouka in organizacije delovanja normalke, pri učiteljih kakor tudi glede učnega jezika in vloge normalke v okolju, kjer nemščina ni bila prevladujoča. Nekateri člani šolske komisije so med drugim tudi trdili, da bi za skromno Kranjsko zadostovala že nižje organizirana normalka, na kateri naj dela ravnatelj tudi kot učitelj.⁶⁸ Kumerdej je temu in drugim podobnim predlogom odločno nasprotoval. Zanj Kranjska nikakor ni dežela druge vrste; ne po velikosti in prebivalstvu ne po nalogah, ki na ljubljanski normalki čakajo ravnatelja. Njegove naloge ne bodo manjše kot naloge ravnateljev na drugih normalkah. Vedel je, da bo moral nemško slovnico za normalko prirediti tako, da bo prikladna za mladino na Kranjskem, in napisati ali vsaj posloveniti svetopisemsko in domačo zgodovino.

Kumerdej je v razpravah v deželni šolski komisiji poudarjal, da ljubljanska normalka kot šola za bodoče učitelje ne sme biti slepa kopija dunajske, temveč mora upoštevati tudi domače potrebe. Ker je med obiskom ljubljanskih šol ugotovil, da znajo otroci vse tabele na pamet, da pa jih skoraj nič ne razumejo, je zahteval posebnega učitelja za nemščino. Jasno je bilo, da od pouka nimajo nobene koristi, ampak se morajo najprej dobro naučiti nemško. Drugače ni bilo mogoče pričakovati takšnega napredka, kot so ga imeli na Dunaju. Naloge ljubljanske normalke v nenemški deželi so bile po njegovem razumevanju drugačne, kot so jih imele normalke v nemških deželah. Njegova prva naloga na mestu ravnatelja normalke je bila posloveniti nemške šolske knjige in dobiti slovenski prevod Svetega pisma.⁶⁹ Kumerdej je svaril tudi pred tem, da bi duhovščini nalagali dolžnost poučevanja, ker je to veliko breme, ki bi med njo zbudilo odpor proti šoli. Zanj je bilo pomembno, da duhovniki poučujejo verouk in nadzorujejo učitelje, da opravljajo svojo dolžnost.

Čeprav so bili na deželnem glavarstvu prepričani, da mora učenec razumeti učitelja, saj drugače pouk ne more biti uspešen, so bili proti posebnemu učitelju za nemščino. Kajti če ni denarja, naj se ne namešča več učiteljev, temveč se ustanovi majhen zavod samo za tiste dečke, ki so se že doma naučili nemščine.⁷⁰ Nasprotovali so tudi drugim Kumerdejevim predlogom. Njim so bile slovenske tabele, slovenski učbeniki in slovensko Sveto pismo nepotrebni, kajti na normalki slovenščina ni bila predvidena kot učni jezik, o trivialkah na podeželju pa takrat še bilo odločitve. Niti malo jim ni bilo do tega, da bi ureditev šolskih razmer prilagodili domačemu okolju. S Kumerdejem so bili soglasni, da prihodke

68 Ibid., str. 289.

69 Ibid.

70 Ibid.

v šolski sklad plačujejo cesarska mesta in graščine, šolnino, ki se pusti učiteljem, pa naj plačujejo le bolj premožni starši. Študijska dvorna komisija zaradi bojazni pred nasprotovanjem šoli ni odobrila predlagane šolnine, Kumerdeju pa je dovolila, da mu na normalki ni bilo treba poučevati zaradi drugih nalog, ki jih je imel pri ustanavljanju normalke in vzpostavljanju šolskega sistema na Kranjskem.

Kumerdej je v svojem prizadevanju, da bi ljubljansko normalko približal potrebam okolja, kjer bo delovala, dosegel pomemben uspeh tudi s tem, da je nasprotoval predlogom za nastavitev učiteljev, ki na dunajski normalki niso obiskovali predavanj o novi učni metodi niti niso znali slovenščine. Podpora deželne šolske komisije je bila na strani tistih, ki so poznali deželni jezik in so bili pripravljeni, da na dunajski normalki osvojijo novo učno metodo.⁷¹ V začetku leta 1775 je šolska komisija sklenila, da se na normalki poleg ravnatelja namestijo katehet in štirje učitelji. Odmerili so jim tudi plačo, vendar še niso vedeli, od kod bodo vzeli potreben denar. Samo predlagali so, da bi šolski sklad polnili iz dediščinskih naklad, denarnih glob in prostovoljnih prispevkov.⁷²

Ko je Splošni šolski red v začetku decembra 1774 izšel, so si na Dunaju želeli, da bi pouk na normalkah v skladu z novim zakonom stekel v začetku leta 1775. Ker so se priprave na ustanovitev normalke v Ljubljani vlekle, so v delo kranjske šolske komisije posegli z Dunaja, kjer so zaman pričakovali poročilo o njenem odprtju. Študijska dvorna komisija se je 26. novembra 1774 pritožila, da se cesarski ukazi na šolskem področju na Kranjskem ne izvršujejo.⁷³ Na deželno glavarstvo v Ljubljano je poslala več odredb in opominov, vendar so vsi ostali brez odziva. Ko je 25. februarja 1775 končno prejela poročilo, je bilo očitno njeno razburjenje ob novici, da se še nič ne ve o šolskem poslopu, o učiteljih in denarju, razen tega, kar je bilo dovoljeno iz državne blagajne. V skrbi za čimprejšnjo ustanovitev ljubljanske normalke je odredila, da ravnatelj Kumerdej z dvema učiteljema pride na Dunaj, kjer se določi vse, kar je potrebno, da se ustanovi normalka v Ljubljani.

Ravnatelj normalke Kumerdej in predsednik kranjske šolske komisije grof Gallenberg sta se morala 26. maja 1775 pred študijsko dvorno komisijo na Dunaju zagovarjati, da kranjsko deželno glavarstvo kljub številnim pozivom in ukazom ni ničesar ukrenilo, zato so mu v šolskih zadevah vzeli pristojnost. Kumerdej pa je dobil nalogo, da posloveni Splošni šolski red, ki naj ga deželni glavar razglasi.⁷⁴ Določili so šolski sklad za normalko, v katerega so se stekali dohodki iz državne blagajne, od maškarad, prispevki škofov in stiškega opata, od plesov, deželnih stanov, bratovščin, zapuščin, vladarica pa je pričakovala še prihodke od patronov in cerkva. Državni prispevek iz jezuitskega sklada so dovolili samo za leti 1775 in

71 Ibid., str. 290–291.

72 Ibid., str. 291.

73 Ibid., str. 292, op. 2.

74 Ibid., str. 293.

1776. Za popravilo poslopja za normalko so bili odgovorni deželni stanovi. Potrdili so tudi učitelje, od katerih so trije na dunajski normalki ravno obiskovali učiteljski tečaj o novi učni metodi. Do novembra so se morali vrniti v Ljubljano in nemudoma začeti pouk.⁷⁵

Začetek pouka na normalki

Z dekretom deželnega glavarstva so 11. aprila 1775 na Dunaj na državne stroške odpotovali svetni duhovnik Matija Peterman z Rodin na Gorenjskem kot katehet in učitelja Anton Mulič iz Tolmina, magister filozofije, in Jožef Vinšek iz Tunjic v župniji Komenda, absolvent teologije, z nalogo, da se na tamkajšnji normalki izobrazijo v novi učni metodi. V Ljubljano so se vrnili 1. novembra, vrata normalke pa so se odprla 5. novembra 1775 v dveh za pouk urejenih sobah meščanskega špitala.⁷⁶ Z ravnateljem Kumerdejem in učiteljem Strohmayermem vred so bili vsi izurjeni v novi učni metodi. Mulič je učil nemški jezik, računstvo in pisemski stil pisanja, Strohmayer lepomiselnost in pravopis, Vinšek branje, Peterman verouk, medtem ko je Kumerdej kot vodja šole skrbel za delovanje šole ter poučeval metodiko in katehetiko pouka učiteljske kandidate in druge, ki so hoteli učiti po novi učni metodi. V pomoč jim je bil še šolski sluga Janez Zore, frančiškan iz Novega mesta. Učne ure so bile dnevno zjutraj od 8.00 do 11.00 in popoldne od 2.00 do 4.00.⁷⁷

Po popisu za šolo sposobnih otrok v Ljubljani in bližnji okolici so začeli pouk v vseh štirih razredih naenkrat, kot je v razpravah v deželni šolski komisiji že leta 1773 zagovarjal njen poročevalec in svetnik deželnega glavarstva pl. Raigersfeld.⁷⁸ Odločitev se ni izkazala za najbolj posrečeno, saj uspeh zaradi jezikovnih razmer ni mogel biti boljši. Za veliko večino šolo obiskajočih otrok od 6. do 12. leta starosti je bila nemščina nerazumljiv in tuj jezik.⁷⁹ Za napredovanje v šoli, kakršna je bila normalka, je bilo potrebno znanje nemškega jezika. Izkazalo se je tudi, da je imel Kumerdej pri svojem delu na Kranjskem veliko nasprotnikov, saj je bila na Dunaju že čez pol leta čez ljubljansko normalko vložena vrsta pritožb. Kumerdeju je ob reševanju številnih problemov in nasprotovanj vendarle uspelo, da je normalko ob podpori z Dunaja postavil na noge, da pa je svojo vizijo normalke v nenemškem okolju pod težo dejanskega stanja in razmerij politične moči moral v naslednjih letih nekoliko prilagoditi.

⁷⁵ Ibid., str. 294.

⁷⁶ Eggenberger, *Chronologische Geschichte*, str. 1.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Apih, *Ustanovitev narodne šole na Slovenskem*, str. 287.

⁷⁹ Ibid., str. 295.

Širitev šolske mreže na Kranjskem

Pri načrtovani širitvi šolske mreže ni bilo namena, da bi po vzoru normalke tudi vse druge šole ustanovili čisto na novo in povsod nastavili nove učitelje, temveč je prevladalo stališče, da je treba najprej v skladu z zakonom ustrezno urediti obstoječe šole.⁸⁰ Predvsem je bilo pomembno, da so učitelji začeli poučevati po novi učni metodi. Deželne šolske komisije so zato pooblastili, da so pri nastavitvah novih učiteljev pazili, da učiteljske službe ne bi dobil nihče, ki ne bi bil prej dobro poučen v novi učni metodi. Usposobljenost za poučevanje v novi učni metodi je bila izkazana s preverjanjem na normalki. Pravico do poučevanja so priznali vsem tistim, ki so jo imeli pred tem; naj si bo duhovnikom ali laikom, moškim ali ženskam.

Vse šole, ki so jih uredili v skladu z zakonom, so podredili deželni šolski komisiji, kateri so pripadale.⁸¹ Njene sklepe je bilo treba spoštovati tako v zvezi z metodo poučevanja kot tudi glede učnih vsebin in drugih odločb. Čisto nove šole naj bi postavili tam, kjer jih še ni bilo, pa bi bile zelo potrebne. Prav tako v krajih, kjer je bilo število za šolo sposobnih otrok preveliko, da bi jih še lahko sprejeli v obstoječe šole. In ne nazadnje tudi tam, kjer tedanji učitelji zanje niso mogli poskrbeti. Stroški postavitve novih ali preureditve starih šol so večinoma bremenili občine, ki so imele od šol neposredno korist, v manjši meri pa tudi politične gosposke in druge lokalne vire. Odločanje o pokrivanju stroškov za šolske potrebe je bilo v pristojnosti deželne šolske komisije, ki je delovala pod okriljem deželnega glavarstva. Najvišjo šolsko oblast, ki je odločala tudi o pritožbah čez sklepe deželnega glavarstva, pa si je pridržala vladarica Marija Terezija s svojimi dvornimi uradi in komisijami.⁸²

Za glavne šole, ki so bile s tremi razredi normalkam najbližje, so predvidevali, da bodo postavljene v večjih mestih in v samostanih, kjer je za to obstajala možnost.⁸³ V vsakem okrožju naj bi bila vsaj ena glavna šola. Za eno- ali največ dvorazredne splošne ali trivialne šole je bilo v Splošnem šolskem redu določeno, da se ustanovijo v vseh manjših mestih in trgih ter na podeželju, vsaj v vseh tistih krajih, kjer so župnijske ali podružnične cerkve.⁸⁴

Kandidati za prosta učiteljska mesta na normalki in glavnih šolah so se morali prej izobraziti v predpisani učni snovi na normalki ali na eni od glavnih šol. Če so se izobraževali na glavni šoli, so morali prej na normalki opraviti še izpit in učiteljske službe niso smeli nastopiti, dokler od ravnatelja normalke niso dobili

⁸⁰ Splošni šolski red, člen 3.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Splošni šolski red, člen 2.

⁸⁴ Ibid.

potrdila o usposobljenosti za poučevanje, od deželne šolske komisije pa dekreta o zaposlitvi.⁸⁵

Učiteljem na podeželju je bilo dovoljeno, da so poleg učiteljske službe opravljali še druge poklice, če jih niso ovirali pri poučevanju, ki je bila njihova glavna naloga.⁸⁶ Posebej je bilo prepovedano, da ne sme biti nihče, kdor je opravljal učiteljsko službo ali je od nje prejemal prihodek, gostilničar. Za nespoštovanje te prepovedi je bila zagrožena kazen z odstavitvijo iz učiteljske službe. Učiteljem je bilo z enako grožnjo prepovedano, da bi ob cerkvenih praznikih ali porokah igrali v gostilnah ali na podobnih krajih.

Ker so bile osnovne šole na Kranjskem pred izidom Splošnega šolskega reda redke, jih ni bilo treba toliko preurejati, ampak jih v skladu z zakonom postavljati na novo. Po terezijanskem pristopu je bilo treba poizvedovati, kje v preteklosti so šole že obstajale, kako so jih vzdrževali in zakaj so prenehale delovati.⁸⁷ Najprej se zato lahko ustanovijo tiste šole, ki so nekdanje že obstajale ali je tam še gospodarska osnova za njeno delovanje.

Za prvi načrt vzpostavitve šolske mreže je že Kumerdejev predlog iz domoljubnega načrta, kjer pravi, naj bodo šole povsod tam, kjer so nastavljeni cerkovniki.⁸⁸ Le njihova prva naloga bi morala postati učiteljska, predvsem pa bi jih morali za poučevanje usposobiti in primerno plačevati. Po ustanovitvi ljubljanske normalke in vzpostavitvi šolskega sistema na podlagi Splošnega šolskega reda je prvi načrt širjenja šol na Kranjskem leta 1777 pripravil referent deželne šolske komisije na Kranjskem Janez Nepomuk Edling. Po pregledu stanja in razmer v krajih, kjer so šole predhodno že obstajale, in tam, kjer bi jih bilo mogoče na novo najprej ustanoviti, je pripravil prvi konkreten načrt vzpostavitve mreže trivialnih šol na Kranjskem.⁸⁹ Za njim je svetnik in šolski komisar goriškega deželnega glavarstva, grof Emanuel Torres, ki so ga leta 1776 zaradi slabega dela deželne šolske komisije imenovali za nadzornika osnovnega šolstva na Kranjskem, v svojih opombah vladarici Mariji Tereziji konec leta 1777 popravil Edlingov načrt. V terezijanskem obdobju načrta še nista bila izvedljiva.

Po ustanovitvi ljubljanske normalke kot vzorčne glavne šole na Kranjskem (1775) sta bili najprej v sodelovanju s frančiškanskim redom ustanovljeni glavni šoli v Kamniku (1776) in v Novem mestu (1778),⁹⁰ nato pa ob podpori rudnika glavna šola v Idriji (1778) in priznana pravica javnosti za dekliško uršulinsko šolo v Ljubljani (1778).⁹¹ Po ena glavna šola je bila ustanovljena v vseh treh okrožjih

⁸⁵ Splošni šolski red, člen 19.

⁸⁶ Splošni šolski red, člen 21.

⁸⁷ Splošni šolski red, člen 3.

⁸⁸ Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike, str. 169.

⁸⁹ Deželno glavarstvo, škatla 76.

⁹⁰ Dimitz, Geschichte Krains IV, str. 169. Za glavno šolo v Novem mestu posebej v op. 3.

⁹¹ Einladung zur der öffentlichen Prüfung, Ljubljana 1779.

(ljubljskem, novomeškem in postojnskem), kar je bilo v skladu s predpisi v Splošnem šolskem redu. Ustanavljanje trivialnih šol je potekalo počasneje.

Deset let po izidu Splošnega šolskega reda so ugotovili, da je bil napredek premajhen in so bili zato sprejeti ostrejši ukrepi. Pod cesarjem Jožefom II. so po okrožjih postavili okrožne šolske komisarje, ki so po letu 1786 posebej skrbeli tudi za ustanavljanje novih šol. V ljubljanskem okrožju se je število osnovnih šol do leta 1788 povečalo na 21,⁹² do leta 1790 pa na 39 šol.⁹³ Spodnjo mejo učiteljskih prihodkov, ki so omogočali preživetje učitelju, so postavili na 130 gld, kar je bilo tudi pogoj za ustanovitev šole. Po smrti Jožefa II. so to mejo spustili na 100 gld, predvsem pa se je šolsko področje po njem sprostil, ker so odpravili večino ukrepov, s katerimi so bile k ustanavljanju in vzdrževanju novih šol prisiljene tudi majhne župnije in vikariati, ki za vzdrževanje šol niso imeli zadostne gospodarske podlage in so v novih razmerah hitro propadale.

Leta 1792 je ravnatelj normalke in predstavnik osnovnih šol v kranjskem konsesu Anton Mulič sestavil popis vseh osnovnih šol na Kranjskem, ki daje verodostojen vpogled v razvoj osnovnošolske mreže po 17 letih od ustanovitve ljubljanske normalke.⁹⁴ Normalka je imela 8 učiteljev, 423 učencev in 12 preparandov; glavna šola v Idriji 5 učiteljev in 223 učencev; glavna šola v Kamniku 5 učiteljev (patrov) in 144 učencev in v Novem mestu 3 učitelji (patri) in 104 učenci ter 10 preparandov. Na Gorenjskem je bilo 13 šol in 390 učencev, na Notranjskem 3 šole in 217 učencev in na Dolenjskem 18 šol in 446 učencev. Poleg navedenih šol so bile še štiri uršulinske dekliške šole v Ljubljani in Škofji Loki. Na Kranjskem je tako bilo skupaj 42 šol z 2351 učenci.

Razmere niso bile dobre. Vzroki za tako stanje so bili znani in so ostali isti kot v preteklosti. Na novo ustanovljene šole niso imele gospodarske podlage za vzdrževanje. Zlasti šole in učitelji v manjših krajih z majhnimi dohodki so bili zelo ranljivi, obstoj šol pa zelo negotov. Največja težava pri ustanavljanju novih šol so bili bodisi neprimerni prostori za pouk ali prenizki prihodki za plačevanje učiteljev. Stavbe na Kranjskem so bile neprimerne za šolski pouk. Majhni prostori niso ustrezali zahtevam za množičen pouk. Novogradenj za šolske potrebe v tistem obdobju večinoma ne poznamo. Največkrat so razmišljali o prizidkih k obstoječim mežnarijam. Slabi dohodki cerkovniške službe, na katerih je temeljila učiteljska plača, so v številnih župnijah prav tako onemogočali ustanovitev šole. Slabo stanje šolskega sklada ni dovoljevalo, da bi dežela več pomagala pri ustanavljanju novih in vzdrževanju obstoječih šol. Iz šolskega sklada so se plače-

92 Gubernij, reg. II, fasc. 73, šk. 76; Ljubljana, 7. aprila 1788.

93 ŠAL/šolstvo, fasc. 7; Ljubljana, 22. marca 1790. Prihodki cerkovnikov in učiteljev.

94 Gubernij, reg. II, fasc. 73, šk. 76; Ljubljana 21. januarja 1793. Poročilo Antona Muliča, ravnatelja normalke in predstavnika osnovnih šol na Kranjskem o osnovnem šolstvu na Kranjskem (Zustand der deutschen Schulen im Herzogthume Krain mit Ende des Sommerkurses im Jahre 1792).

vali samo najnujnejši primeri, od katerih je bilo odvisno delovanje sistema. Med njimi je bila na vidnem mestu normalka, ki je bila v celoti s sredstvi iz sklada financirana. Vsi njeni učitelji so bili plačani iz sklada. Po njihovem statusu jih zato težko primerjamo s podeželskimi oz. trivialnimi učitelji. Občasno so iz šolskega sklada pokrivali tudi druge namene. Z visokim dvornim dekretom je cesar Jožef II. 27. marca 1786 tudi odredil, da se 4 štipendije, vsaka po 30 gld. iz šolskega sklada namenijo za marljive, olikane in revne učence normalke.⁹⁵

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, Publico-Politica, Lit F, No. 12, vol. 1, škatla 23.

AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, Publico-Politica, Lit T, No. 4, vol. 1 in vol. 2, škatli 75 in 76.

AS 14, Gubernij v Ljubljani, registratura II, fasc. 73 (1787–1792), škatla 76.

AS 14, Gubernij v Ljubljani, registratura II, fasc. 77 (1787–1788), škatla 83.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŠAL/šolstvo, fasc. 12, Muster-Hauptschule: Schulbedürfnissen 1805–1868.

ŠAL/šolstvo, fasc. 7, Einkünften Fassionen der Messner und Schullehrer 1790–1860.

SŠM – Slovenski šolski muzej

Arhivska zbirka, f. 61/1, št. 1a

Eggenberger, Janez: Chronologische Geschichte der k. k. Normal-Hauptschule zu Laibach von ihrer Entstehung bis zum Jahre 1816.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU/224 Ljubljanska normalka, Verzeichniß über den Fleiß der Laibacherischen Normalschuler 1788–1868.

Tiskani viri

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen Kaiserl. Königl. Erbländer d. d. Wien, den 6. December 1774 in Matic Batič, Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih kraljevih dednih deželah, *Šolska kronika*, 33, 2024, št. 1.

95 Eggeberger, Chronologische Geschichte, str. 3.

Dvorni dekret: Dunaj, 13. oktobra 1770. Theresianisches Gesetzbuch, št. 1244, str. 293–294.

Einladung zur der öffentlichen Prüfung der Schüler an der kais. königl. Muster-Hauptschule zu Laibach, Laibach (1779, 1802, 1806–1809, 1814–1869)

Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691), Ljubljana: Družina, 2003.

Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in der kaiserlich-königlichen Erbländer, Wien 1776

Pohlin, Marko: Kraynska grammatika. das ist: Die crainerische Grammatik, oder Kunst die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben, Ljubljana 1768.

Literatura

Apih, Jožef: Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, *Letopis Slovenske matice*, Ljubljana: Slovenska matica, 1894.

Dimitz, August: Geschichte Krains IV, vom Regirungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813), Laibach 1876.

Domej, Teodor: Načrt za organizacijo šolstva v vojvodini Kranjski iz leta 1754, *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 24, 2015, št. 1–2.

Okoliš, Stane: Ludimagister Bider in začetki šolskega pouka v Vodica, *Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31, 2022, št. 1–2.

Schmidt, Vlado: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I, Ljubljana: DZS, 1963.